

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота бакалавра

з теми: «Пангерманізм: історичні витоки, ідеологія, вплив на німецьке суспільство та політику вільгельмівської епохи»

Виконав:

студент 4 курсу
спеціальності “Історія”
заочної форми навчання
Завальний Назар

Керівник:

викладач кафедри всесвітньої історії
Теліга Андрій Антонович

Кам'янець-Подільський – 2017 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I: Історіографія та джерельна база дослідження.....	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерельна база.....	15
Розділ II: Виникнення пангерманістського руху в Німеччині та його вплив на суспільство.....	20
2.1. Основні передумови виникнення пангерманізму та його ідеологія.....	20
2.2. Особливості розвитку пангерманізму в часи “воз’єднаної Німеччини”	26
Розділ III: Посилення політики пангерманізму в епоху Вільгельма II.....	34
3.1. Виникнення “Пангерманістського союзу”	34
3.2 Вплив пангерманістів на колоніальну політику Німеччини часів Вільгельма II.....	43
Висновки.....	54
Список використаної літератури та джерел.....	57

Вступ

Актуальність дослідження. Західноєвропейські теоретики і політики в XIX – на початку XX ст. розділяли війни на “справедливі” і “несправедливі”. “Справедливі” війни співвідносилися з територіальним прогресом “культури” і “цивілізації”. І навпаки, “несправедливі” війни “дикунів” не проектувалися на прогресивну зміну простору. Наукові тези німецьких вчених набували відверто політичного змісту, що дозволяло виправдати тогочасну політику держави.

Інтелектуальна еліта Німеччини відіграла величезну роль у формуванні націоналістичних і мілітаристських настроїв. “Патріотичне” гасло про “просторове поширення” інтерпретувалося як спосіб захисту Німецької держави.

Видатні німецькі досягнення в філософії, музиці, літературі, образотворчому мистецтві політизувалися, інтерпретувалися з позицій расової “винятковості” німців, ставали додатковим аргументом для обґрунтування месіансько-цивілізаційної ролі Німеччини в світі.

Так, починаючи з XIX століття, починає формуватися нова політика розвитку держави, яка згодом отримала назву “пангерманізм”. Як ідеологія він був суспільно-політичним і радикально-екстремістських похідним від німецької історії, географії та геополітики, від соціальних і політичних проблем. На пангерманізмі замкнувся різноспрямований пошук нової німецької ідентичності, а після 1871 р. в його ідеології поєдналися патріотизм і націоналізм, сформувалася первинна німецька харизма.

У німецькому світогляді протягом другої половини XIX - початку XX ст. сформувалися принципово нові ідеї. Вони формували новітню систему взаємозв'язків і взаємозалежностей між природою і суспільством, природою і державою, природою і зовнішньою політикою, по-новому визначали роль Німеччини та німців в світі.

Загалом слід зазначити, що Німеччина значно пізніше від багатьох європейських держав – в середині 80-х рр. XIX ст. – стала на шлях здійснення офіційної колоніальної політики. Проте рушійні сили німецького експансіонізму почали формуватися ще задовго до утворення Німецької імперії. Після 1871 р. цей процес не просто прискорився, але й набув якісно нового змісту завдяки підтримці колоніальних ідей і планів з боку владних кіл і найвпливовіших політичних та економічних сил кайзерівської Німеччини, які були підкріплені ідеологією пангерманізму.

Перша світова війна стала логічним продовженням внутрішньої та зовнішньої політики тогочасних великих держав й особливо кайзерівської Німеччини. Доктрина “пангерманізму” стверджувала, що німці мають право панувати над іншими народами. Пангерманісти, керуючись відповідними положеннями щодо безальтернативності для Німецької імперії розвитку шляхом “просторового розширення”, закликали проводити політику сили відносно інших держав, створювати міцний флот та армію. Ідеологічна, індустріальна і військово-технічна боротьба створили для офіційного Берліна необхідні передумови ескалації міжнародної обстановки на початку XX століття й зіштовхнули світ у глобальний збройний конфлікт – I світову війну 1914-1918 років.

У цілому проблемам німецького пангерманізму присвячено чимало різноманітних наукових праць, у тому числі фахових історичних монографій і статей. Проте в більшості з них тільки опосередковано висвітлюються діяльність, роль, значення і місце ідеології пангерманістського руху. З огляду на це, розробка теми бакалаврського дослідження відзначається актуальністю і науковою значимістю.

Метою нашого дослідження є характеристика причин, факторів, змісту і наслідків виникнення ідеології пангерманізму, аналіз особливостей її розвитку у “вільгельмівську епоху”. Відповідно до мети в роботі поставлено комплекс наукових **завдань**:

- подати характеристику джерельної бази та проаналізувати історіографію проблеми;

- з’ясувати передумови появи та формування пангерманізму в німецькому суспільстві ХІХ – поч. ХХ ст.;

- дослідити особливості пангерманістської ідеології;

- розкрити діяльність “Пангерманістського союзу” та охарактеризувати його вплив на тогочасне німецьке суспільство;

- проаналізувати особливості розвитку пангерманізму кін. ХІХ – поч. ХХ ст. та його вплив на колоніальну політику Німеччини.

Об’єктом дослідження є пангерманізм як ідеологія суспільно-політичного розвитку Німеччини другої половини ХІХ - поч. ХХ ст.

Предметом дослідження є особливості формування та розвитку пангерманістського руху в Німецькій імперії.

Хронологічні межі роботи визначаються початком формування ідей пангерманізму (початок ХІХ ст.) до кінця вільгельмівської епохи, що збігається із періодом закінчення І світової війни (1918 р.).

Методологічна основа дослідження. Під час дослідження цієї проблематики було використано ряд наукових методів. Історичний підхід дав можливість вивчити витoki та розвиток ідеології пангерманізму в Німеччині в ХІХ – поч. ХХ ст., її основні складові та змістовний чинник генези рушійних сил у вигляді різноманітних товариств і союзів у конкретно-історичних умовах того часу. Структурно-функціональний підхід сприяв виявленню основних структурних елементів пангерманістського руху та визначенню його ролі. Застосування аналітичного методу дозволило з’ясувати роль, значення і вплив різноманітних факторів на формування тогочасної політики Німеччини її вищим керівництвом. За допомогою синтезу сформовано цілісне знання про особливості становлення, розвитку та практичної діяльності німецьких організацій, що підтримували ідеї пангерманізму.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можна використовувати при вивченні досліджуваної тематики у вищих навчальних закладах на історичних факультетах, при підготовці студентів до семінарських занять курсів з нової історії країн Європи, Азії та Африки, з історії Німеччини, німецького колоніалізму, колоніальної політики європейських держав. Фактичний матеріал та висновки дослідження можуть також використовуватися при підготовці та написанні студентами науково-дослідних робіт з проблем історіографії, історичної антропології тощо.

Структура бакалаврської роботи обумовлюється її метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз стану наукової розробки теми дозволив констатувати, що причини виникнення, розвитку та впливу на інститути влади пангерманістського руху, його роль у пропаганді та психологічній підготовці німецького суспільства до сприйняття експансіоністських ідей і можливість переходу Німеччини до активної колоніальної політики в історичній науці досліджені не достатньо, що й підтверджує актуальність даної роботи. Залучена до дослідження джерельна база є достатньо репрезентативною для розв'язання поставлених у дослідженні завдань.

2. З'ясовано, що саме XIX століття ознаменувалося важливими, а інколи і доленосними подіями в історії Німеччини. Саме в цей час склалася єдина індустріально розвинена держава, яка в першій половині XX століття кардинальним чином вплинула на розвиток не тільки Європи, але й практично всього світу. Ці та інші події сприяли появі ідеології пангерманізму, який здійснював значний вплив як на керівництво держави, так і на суспільство загалом.

3. Досліджено, що саме в кінці XIX ст. пангерманізм активно поширюється як ідейне вираження імперських амбіцій німецької буржуазії, її прагнення до світового панування. Три основні ідеї, що й визначали духовну сутність пангерманізму – панівне становище Німеччини в континентальній Європі; об'єднання всіх осіб, які розмовляють німецькою мовою в рамках Німецької імперії і розширення її колоніальних володінь.

Плани пангерманістів знайшли суттєву підтримку з боку вищих ешелонів влади та безпосередньо імператора. Армія стала головною турботою держави, а мілітаризм (нарощування військової могутності), – урядовою доктриною.

4. Доведено, що для поширення ідей пангерманізму в кінці XIX ст. було створено чимало союзів і товариств. На перший план їх діяльності виходили питання підготовки до практичного здійснення колоніальної

експансії. Так, аналіз програмних документів німецьких колоніальних союзів і товариств від перших організацій до Пангерманістського та Флотського союзів дає можливість з'ясувати, що зміни в їх цільових установах проходили під впливом змін соціального складу й офіційного урядового курсу Німеччини у колоніальній політиці. Підтримка великого капіталу і державний захист перетворили колонії на імперські, а Німеччину – на колоніальну державу.

Ідеологічним підґрунтям розширення колоніальної експансії стала доктрина пангерманізму, носієм якої був Пангерманістський союз. Доктрина стверджувала, що німці переважали усі народи і мали б панувати над ними. Пангерманісти закликали проводити політику сили щодо інших держав, створити могутню армію та флот і готуватися до війни за переділ світу.

Дослідивши діяльність колоніальних організацій, в першу чергу Пангерманістського союзу, можемо дійти висновку, що всі вони своєю головною метою ставили діяльність з підготовки до реалізації колоніальної політики Німецької імперії. Шляхи і тактика у них дещо відрізнялись. Так, Німецький колоніальний союз своє завдання бачив у агітаційно-пропагандистській діяльності. Німецьке колоніальне товариство на перший план ставило практичну діяльність, не відкидаючи пропагандистської. Але найбільш агресивну мілітаристську та шовіністичну пропаганду заокеанської експансії проводили Пангерманістський і Флотський союзи.

5. З'ясовано, що в кінці XIX – початку XX ст., завдяки значному впливу пангерманістів, колоніальне питання як широкий комплекс проблем, пов'язаних із обґрунтуванням доцільності, необхідності й перспектив здійснення німецької заокеанської політики, тим самим перемістилося із теоретичної площини у сферу реальної практичної діяльності не лише окремих колоніальних ентузіастів і товариств, а й держави.

Завдяки пропагандистській роботі пангерманістів, ідеї колоніалізму проникли практично в усі верстви німецького суспільства, а колоніалістська ідеологія остаточно набула характеру офіційної урядової доктрини. В її

основу були покладені головні принципи німецької геополітики, яка, виходячи з центрального географічного становища в Європі, обґрунтовувала права Німеччини на домінуючу роль як на континенті, так і в світовому масштабі.

Загалом же слід зазначити, що ідеї пангерманізму та крайній шовінізм знайшли ідеальну організаційну форму. З перших днів існування вони стали активно втручатись у сферу зовнішньої політики. День у день проголошувались ідеї, в основі яких лежала теза про расову перевагу. З сторінок газет пропагувались також ідеї колоніальної експансії. Таким чином саме пангерманісти сформулювали воєнну мету німецького імперіалізму задовго до першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Абуш А. Ложный путь одной нации. К пониманию германской истории / А. Абуш. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 355 с.
2. Белая Е. Пангерманский союз и польский вопрос в 1891-1907 годах (к постановке проблемы) / Е. Белая // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії 2010. – Вип. 13. – С. 42-49.
3. Бонвеч Б. История Германии: учебное пособие: в 3 тт. / Б. Бонвеч, Ю. Галактионов. – М. : КДУ, 2008. – Т. 3 : Документы и материалы. – 2008. – 592 с.
4. Бондаревский Г. Багдадская дорога и проникновение германского империализма на Ближний Восток (1888-1903) / Г. Бондаревский. – Ташкент, 1955. – 320 с.
5. Букзескул В. Из истории пангерманизма и стремлений немцев на Восток / В. Букзескул // Из далекого и близкого прошлого. – М., 1923. С. 286-299.
6. Бюлов Б. Воспоминания: пер. с нем. / Б. Бюлов; пер. под ред. и с предисл. В. Хвостова. – М. : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – 562 с.
7. Виноградов К. Вильгельм II Гогенцоллерн и внешнеполитический курс кайзеровской Германии / К. Виноградов, Ю. Жданов // Новая и новейшая история. – 1988. – № 3. – С. 15-28.
8. Гейден Г. Критика немецкой геополитики / Г. Гейден. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 312 с.
9. Гейдорн Г. Монополии. Пресса. Война / Г. Гейдорн. – М. : “Прогресс”, 1964. – 401 с.
10. Гольдштейн И. Германский империализм / И. Гольдштейн, Р. Левина. – М. : “ОГИЗ”, 1947. – 478 с.
11. Громыко А. История дипломатии / А. Громыко, И. Земскова, В. Зорина. – М. : Госуд. Изд-во полит. литературы, 1963. – Т-2. – 820 с.

12. Гудрик-Кларк Н. Оккультные корни нацизма. Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию / Н. Гудрик-Кларк. – М. : Эксмо, 2004. – 245 с.
13. Гуральский А. Из истории пангерманизма / А. Гуральский // Исторический журнал. – М., 1945. – №5. – С. 22-33.
14. Данн О. Нации и национализм в Германии (1770-1990) / О. Данн [пер.с нем.]. – Спб.: Наука, 2003. – 469 с.
15. Ерусалимский А. С. Бисмарк. Дипломатия и Милитаризм / А. С. Ерусалимский. – М. : “Наука”, 1968. – 286 с.
16. Зубов В. Истоки и традиции российско-германских отношений X-XX веков / В. Зубов. – М. : “Налоговый вестник”, 2002. – 244 с.
17. Иванов Л. Морское соперничество империалистических держав / Л. Иванов. – Л. : “Соцэкгиз”, 1936. – 290 с.
18. Иностранцев М. Германский империализм и пангерманизм как основные причины Великой Всемирной войны 1914-1918 гг. / М. Иностранцев. – Томск, 1919. – 207 с.
19. Іваницький Р. Елементи федеративного устрою Німеччини часів Рейнського та Німецького союзів (1806-1866 рр.) як чинники збереження миру у Європі ХІХ ст.. [Електронний ресурс] / Р. Іваницький. – Режим доступу до джерела: file:///C:/Users/super%20comp/Downloads/Nvdau_2000_4_31.pdf.
20. Капхен Ч. А. Закат Америки: Уже скоро / Ч. А. Капхен; Пер. с англ. Б. Сыркова. – М. : ООО “Издательство АСТ”: ОАО “ЛЮКС”, 2004. – 636 с.
21. Карасевич А. Політологічна енциклопедія / А. Карасевич, Л. Шачковська. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – 710 с.
22. Киктева Е. Организованный национализм в Германии в 1888–1918 гг. (по документам российских архивов) / Е. Киктева // Весник РГГУ. Серия : “История. Филология. Культурология. Востоковедение”. – 2015. – №9. – С. 113-122.

23. Косяк С. М. Німецькі колоніальні товариства і союзи: утворення, склад і діяльність (друга половина XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / С. М. Косяк; Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – Чернігів, 2011. – 20 с.
24. Крестовська Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. – 2010. – Х.: Одісей, 2010. – 488 с.
25. Кузьміна І. Погляд “Нової Європи”: українське національне питання під час першої світової війни / І. Кузьміна // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 32. – С. 207-212
26. Лаврук Т. П. Концепт геополітики: просторова та економічна детермінанти / Т. П. Лаврук // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 109. – С. 312-316.
27. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер; Пер. з англ. Є. Ровного, С. Коломійця. – К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – 368 с.
28. Летнев А. История Африки в XIX - XX века. / А. Летнев, В. Суботин, М. Френкель. – М. : “Наука”, 1984. – 576 с.
29. Лещинский. Л. М. Банкротство военной идеологии германских империалистов / Л. М. Лещинский. – М., 1951. – 342 с.
30. Личко С. О. Вільгельм II та німецька колоніальна політика в Південній Африці у 1890–1896 рр. / С. О. Личко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2010. – № 19. – С. 66-73.
31. Лукин-Антонов Н. Очерки по Новейшей истории Германии. 1890-1914 гг. / Н. Лукин-Антонов. – М., 1925. – 436 с.
32. Мерников А. Всемирная история войн / А. Мерников, А. Спектор. – Мн. : ООО “Харвест”, 2005. – 768 с.
33. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Л. Мизес. – М.: Дело, Catallaxy, 1993. – 240 с.

34. Мирошников А. В. Радикальный национализм Генриха Класса в контексте европейской традиции / А. В. Мирошников, С. В. Солодовникова // Весник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология. – 2014. – № 1. – С. 58-61.
35. Норден А. Уроки германской истории. К вопросу о политической роли финансового капитала и юнкерства / А. Норден. – М., 1948. – 169 с.
36. Пангерманизм [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела: <http://www.geopolitics.ru/2012/08/pangermanizm>.
37. Патрушев А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель / А. И. Патрушев. – М. : МГУ, 2009. – 432 с.
38. Патрушева М. О. Пангерманизм и колониальная стратегия Германии в конце XIX-начале XX вв. / М. О. Патрушева // Россия и Восток: взгляд из Сибири в конце столетия: материалы и тез. докл. к Междунар. науч.-практ. конф. Иркутск, 24-27 мая 2000 г.: в 2 т. – Иркутск, 2000. – Т. 1. – С. 22-25.
39. Перехід до “світової політики”. Німеччина напередодні війни [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела: <http://moyaosvita.com.ua/istoriya/perexid-do-svitovo%D1%97-politiki-nimechchina-naperedodni-vijni/>.
40. Пуховская Е. Германская экспансия в Намибии и позиция России / Е. Пуховская // Россия и политика держав в странах Востока: Межвуз. сб. науч. тр. Иркутск, 1991. – С. 89-99.
41. Пуховская Е. Колониальная идея в кайзеровской Германии / Е. Пуховская. – Иркутск, 2001. – 295с.
42. Ротштейн Ф. А. Международные отношения в конце XIX века / А. Ф.Ротштейн. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. – 705 с.
43. Рубинштейн Е. Политика германского империализма в Западных польских землях / Е. Рубинштейн. – М., 1953. – 256 с.

44. Ряполов, В. В. Средняя и Центральная Азия в колониальных планах Германской империи в 1870-1918 гг. / В. В. Ряполов. – Казань, 2003. – 265 с.
45. Самсонов А. Германия на пути к Первой мировой войне [Электронный ресурс] / А. Самсонов. – Режим доступа до джерела: <http://topwar.ru/8533-germaniya-na-puti-k-pervoy-mirovoy-voynе.html>.
46. Сироткина Е. Германия или Россия: австрийские партии о выборе союзников в последней трети XIX в. / Е. Сироткина // Ученые записки Тамбовского отделения РoСМУ. – 2015. – №3. – С. 126-130.
47. Солодовникова С. Эволюция политической программы Пангерманского союза на рубеже XIX – XX веков / С. Солодовникова // Весник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология. – 2014. – № 3. – С. 39-46.
48. Троян С. “Чи потрібні Німеччині колонії?” Постановка та еволюція колоніального питання в Німеччині (40-і - перша половина 80-х років XIX століття). / С. Троян, П. Троян. – Рівне: РДГУ, 2008. – 112 с.
49. Троян С. Кайзерівська Німеччина на шляху до Великої війни 1914 – 1918: геополітичний вимір / С.Троян // Історична пам'ять. – 2015. – Вип. 32. – С. 95-104.
50. Троян С. Китай у сфері колоніальної політики Німецької імперії (кінець XIX століття) / С. Троян // Університет: Історико-філософський журнал. – 2009. – № 6 (32). – С. 10-15.
51. Троян С. Німецька військово-морська програма в контексті “Світової політики” кінця XIX століття / С. Троян. – Чернівці, 1995. – 40 с.
52. Троян С. Німецька імперія на шляху до Великої війни: А. фон Тірпіц і німецькі військово-морські плани рубежу XIX–XX ст. / С. Троян // Питання німецької історії: зб. наук. праць. – Д. : Ліра, 2014. – 328 с.
53. Троян С. Німецький колоніальний союз і його діяльність у 80-х рр. XIX ст. Історична панорама / С. Троян // Збірник наукових праць (частина 1)/ Чернівці. – 2009. – С. 65-71.

54. Троян С. Німецькі колоніальні товариства (друга половина XIX століття): Монографія / С. Троян, С. Косяк. – Рівне: РІС КСУ, 2008. – 60 с.
55. Троян С. Пангерманська “Серединна Європа” кінця XIX століття. Ідеї. Плани. Проекти. / С. Троян // Наукові записки. – Випуск 9. – Серія: Історичні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка. – 2005. – С. 199-210.
56. Туполев Б. М. Германский империализм в борьбе за “место под солнцем” / Б. М.Туполев. – М. : Наука, 1991. – 292 с.
57. Туполев Б. М. Экспансия германского империализма в Юго-Восточной Европе в конце XIX - начале XX вв. / Б. М. Туполев. – М. : Наука, 1970. – 335 с.
58. Турыгин А. А. “Изобретатели традиций”: пангерманский вариант национальной инкорпорации / А. А. Турыгин // Вестник Костромского Государственного университета им Н. А. Некрасова. – 2013. – № 6. – С. 42-47.
59. Чарный И. С. Начало колониальной экспансии Германии в Африке (1879–1885) / И. С. Чарный. – М. : Наука, 1970. – 213 с.
60. Чубинский В. В. Бісмарк: Политическая биография / В. В. Чубинський. – М. : “Мысль”, 1988. – 416 с.
61. Юровская Е. Из статьи Пангерманского органа “Alldeutsche Blatter” / Е. Юровская // Колониальная политика капиталистических держав (1876–1914 гг.). – М., 1967. – 35 с.
62. Юрченко С. М. Створення та діяльність Пангерманського Союзу / С. М. Юрченко // Вісник студентського наукового товариства / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – № 9. – С. 235-239.